

हरिहर खनालको उपन्यासकारिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह
दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

निर्मला वस्ती

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६७

सङ्क्षेपीकरण शब्दसूची

संक्षिप्तरूप	पूर्णरूप
वि.सं.	विक्रम सम्वत्
डा.	डाक्टर
प्रा.	प्राध्यापक
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
ना.सु.	नायब सुब्बा
मा.शि.	माध्यमिक शिक्षक
प्रलेस	प्रगतिशील लेखक संघ
चिसाप	चितवन साहित्य परिषद्
पृ.	पृष्ठ
रो.नं.	रोल नम्बर
एस.एल.सी.	स्कूल लिभिड सर्टिफिकेट
ने.के.वि.	नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शोधनिर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, एम्.ए. दोस्रो वर्षकी छात्रा निर्मला वस्तीले हरिहर खनालको उपन्यासकारिता शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । उहाँले निकै परिश्रम पूर्वक तयार गर्नु भएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६७/१२/११

.....
सह-प्रा.डा. गोपीन्द्र पौडेल
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०६७

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर

स्वीकृति - पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्रा निर्मला वस्तीले स्नातकोत्तर तहको नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनको लागि तयार पार्नुभएको हरिहर खनालको उपन्यासकारिता शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र सोही प्रयोजनका लागि स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्क समिति

प्रा. राजेन्द्र सुवेदी

.....

(विभागीय प्रमुख)

सह प्रा.डा. गोपीन्द्र पौडेल

.....

(शोध निर्देशक)

घनश्याम ढकाल

(बाह्य परीक्षक)

.....

मिति २०६७/

कृतज्ञताज्ञापन

‘हरिहर खनालको उपन्यासकारिता’ शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति आदरणीय गुरु सह. प्रा.डा. गोपीन्द्र पौडेलज्यूको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो व्यस्त समयका बावजुद शोधपत्र तयारीका सन्दर्भमा स्नेहपूर्ण निर्देशन एवं ज्ञानवद्धक सल्लाह र सुभावाका साथ सहयोग गर्नुहुने श्रद्धेय गुरुप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधशीर्षकमा अध्ययन गर्न स्वीकृति प्रदान गरी शोधपत्र लेख्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख प्रा. राजेन्द्र सुवेदी तथा नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र तयारीका क्रममा सामग्री सङ्कलनमा सहयोग गर्ने त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय पुस्तकालय तथा कर्मचारी वर्गहरुप्रति कृतज्ञ छु ।

प्रस्तुत शोधपत्रको प्रारम्भिक अवस्थादेखि नै हौसला प्रदान गर्दै आफ्नो अमूल्य समय तथा आवश्यक दुर्लभ पुस्तकहरु तथा निरन्तर सल्लाह र सुभावा प्रदान गरी शोधपत्र सम्पन्न गर्न सहयोग गर्नुहुने श्रद्धेय शोधनायक साहित्यकार हरिहर खनालप्रति कृतकृत्य छु ।

मेरो अध्ययनको यो क्षणसम्म सदैव माया, प्रेम, अनुप्रेरणा, हौसला तथा आर्थिक सहयोग पुऱ्याउनु हुने जीवनसाथी बोधराज भट्टराई प्रति ऋणी छु । यसैगरी अध्ययनका क्रममा प्रत्यक्ष सहयोग पुऱ्याउनु हुने मित्रहरु प्रकाश घिमिरे तथा लक्ष्मीदेवी गौतमलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । यसैगरी विभिन्न पुस्तकहरु उपलब्ध गराउन सहयोग गर्ने चौतारा बहुमुखी क्याम्पस, सिन्धुपाल्चोक परिवारलाई धन्यवाद दिन्छु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर समक्ष पेश गर्दछु ।

मिति

शैक्षिक सत्र २०६३/२०६५

.....
शोधार्थी
निर्मला वस्ती
रो.नं. ४१४१
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०६७

विषयसूची

पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय	१-७
१.१ शोधशीर्षक	१
१.२ शोधकार्यको प्रयोजन	१
१.३ विषयपरिचय	१
१.४ समस्याकथन	२
१.५ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.७ शोधकार्यको औचित्य, महत्त्व तथा उपयोगिता	५
१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन	६
१.९ सामग्री संकलन तथा शोधविधि	६
१.१० शोधपत्रको रूपरेखा	६
दोस्रो परिच्छेद : हरिहर खनालको जीवनवृत्त र व्यक्तित्ववृत्त	८-२०
२.१ हरिहर खनालको जीवनवृत्त	८
२.१.१ जन्मस्थान र बाल्यकाल	८
२.१.२ शिक्षा-दीक्षा	८
२.१.३ पेशा	९
२.१.४ स्वभाव र रुचि	९
२.१.५ आर्थिक अवस्था	१०
२.१.६ पुख्यौली तथा पारिवारिक स्थिति	१०
२.१.७ सम्मान र पुरस्कार	११
२.१.८ संलग्नता	१२
२.२ हरिहर खनालको व्यक्तित्ववृत्त	१२
२.२.१ हरिहर खनालका व्यक्तित्व निर्माणका पाटाहरू	१२
२.२.२ शारीरिक व्यक्तित्व	१३
२.२.३ साहित्यिक व्यक्तित्व	१३

२.२.३.१ कथाकार व्यक्तित्व	१३
२.२.३.२ कवि व्यक्तित्व	१४
२.२.३.३ उपन्यासकार व्यक्तित्व	१५
२.२.३.४ अनुवादक व्यक्तित्व	१५
२.२.३.५ नियात्राकार व्यक्तित्व	१६
२.२.३.६ निबन्धकार व्यक्तित्व	१६
२.२.३.७ सम्पादक व्यक्तित्व	१७
२.२.३.८ समालोचक व्यक्तित्व	१८
२.२.४ साहित्येत्तर व्यक्तित्व	१८
२.२.४.१ शिक्षक-प्राध्यापक व्यक्तित्व	१९
२.२.४.२ सामाजिक-सांस्कृतिक व्यक्तित्व	२०
२.२.४.३ राजनीतिक व्यक्तित्व	२०
२.३ निष्कर्ष	२०
तेस्रो परिच्छेद : उपन्यासको सैद्धान्तिक परिचय	२१-३७
३.१ उपन्यासको सामान्य चिनारी	२१
३.२ उपन्यासको परिभाषा एवं स्वरूप	२३
३.३ उपन्यासका तत्त्वहरू	२६
३.३.१ कथानक/कथावस्तु	२८
३.३.२ चरित्र	३०
३.३.३ उद्देश्य	३१
३.३.४ विचार तत्त्व	३२
३.३.५ दृष्टिविन्दु	३३
३.३.६ परिवेश	३४
३.३.७ भाषाशैली	३७
३.४ निष्कर्ष	३७
चौथो परिच्छेद : नेपाली उपन्यास परम्परा र हरिहर खनालको औपन्यासिक यात्रा	३८-५०
४.१ परिचय	३८

४.२ नेपाली उपन्यास परम्परा र पृष्ठभूमि	३८
४.२.१ नेपाली उपन्यासको प्राथमिक काल	३९
४.२.२ माध्यमिक काल	४०
४.२.३ नेपाली उपन्यासको आधुनिककाल	४१
४.३ नेपाली उपन्यास परम्परामा हरिहर खनालको आगमन	४७
४.४ हरिहर खनालको औपन्यासिक यात्रा	४८
४.५ निष्कर्ष	५०
पाचौँ परिच्छेद : हरिहर खनालका उपन्यासको विश्लेषण	५१-९२
५.१ 'उज्यालोको खोजीमा' उपन्यासको विश्लेषण	५१
५.१.१ कथानक/कथावस्तु	५१
५.१.२ चरित्र	५७
५.१.३ परिवेश/पर्यावरण	५९
५.१.४ विचार तत्त्व	६३
५.१.५ उद्देश्य	६५
५.१.६ दृष्टिविन्दु	६७
५.१.७ भाषाशैली	६८
५.२ 'समयको रेखाचित्र' उपन्यासको विश्लेषण	६८
५.२.१ कथानक/कथावस्तु	६९
५.२.२ चरित्रचित्रण	७६
५.२.३ परिवेश/पर्यावरण	७७
५.२.४ विचार तत्त्व	७९
५.२.५ उद्देश्य	८०
५.२.६ दृष्टिविन्दु	८१
५.२.७ भाषाशैली	८२
५.२.८ भाषाशैली	८३

५.३ हरिहर खनालका औपन्यासिक प्रवृत्तिहरू र योगदान	८४
५.३.१ हरिहर खनालका औपन्यासिक प्रवृत्तिहरू	८४
५.३.१.१ वैचारिक उपन्यासकार	८५
५.३.१.२ सामाजिक यथार्थवादी उपन्यासकार	८५
५.३.१.३ ऐतिहासिक यथार्थता र औपन्यासिकताको सन्तुलित समीकरण	८६
५.३.१.४ प्रगतिवादी चिन्तन र सिर्जन विधि	८६
५.३.१.५ आञ्चलीक उपन्यासकार	८६
५.३.१.६ प्राकृतिको यथार्थको सुन्दर चित्रण	८७
५.३.१.७ घटनाप्रधान उपन्यासकार	८७
५.३.१.८ आशावादी स्वर	८७
५.३.१.९ नारी अस्मिताको रक्षा र उन्मुक्तिको स्वर	८८
५.३.१.१० परिष्कृत/परिमार्जित भाषाशैली	८८
५.४ औपन्यासिक क्षेत्रमा हरिहर खनालको योगदान	८९
५.५ निष्कर्ष	९१
छैटौँ परिच्छेद : उपसंहार तथा निष्कर्ष	९३-९८
६.१ उपसंहार	९३
६.२ निष्कर्ष	९७
सन्दर्भ सूची	९९-१००

हरिहर खनालको उपन्यासकारिता

- निर्मला वस्ती २०६७